

ПРОЦЕНТНА ПОЗИКА В СИСТЕМІ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

В умовах розвитку ринкових відносин особливо важливого значення набуває необхідність залучення додаткових ресурсів з боку інших учасників цивільного обороту. Найбільш прийнятною й поширеною формою їх одержання є позика. Однак останнім часом в юридичній літературі і в практичній діяльності досить гостро постає питання про визначення сфери застосування договору процентної позики, зокрема, в контексті положень законодавства про фінансові послуги.

Правове дослідження договору позики здійснювалося як вітчизняними, так і зарубіжними вченими-цивілістами: В.В. Вітрянським [1], О.В. Кривендою [7], Р.А. Майдаником [11, с. 414-448], А.В. Степанюком [11] та ін. Разом із тим наукових праць щодо кваліфікації позики як фінансової послуги на даний час бракує. Ось чому з'ясування місця договору позики в першу чергу в системі відносин, пов'язаних з переда-

чею позикодавцем у власність позичальника грошових коштів є досить актуальним, якщо враховувати положення законодавства про фінансові послуги. Саме цим і визначається мета даної статті.

Історія позикових відносин налічує не одну тисячу років. Договір позики набув широкого поширення ще за часів існування римської держави. Позика (*mutuum*) розглядалась римськими юристами як договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає другій (позичальникові) грошову суму або певну кількість інших замінних речей у власність під зобов'язання останнього повернути по закінченні зазначеного в цьому правочині строку або на вимогу таку ж саму грошову суму або таку ж кількість речей такого ж роду, що були отримані. Позика розглядалась як одна з форм кредиту. Договір позики належав до реальних, односторонніх і, за деякими винятками, безоплатних угод. У той же час досить ак-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

тивно застосовувались процентні позики. Інтерес (плата, проценти) передбачалися спеціальною угодою (зазвичай у формі стимуляції) як додаток до договору позики. За браком такого правочину позика вважалася безпроцентною [10, с. 361, 362, 364].

Законодавством європейських країн також урегульовано позикові відносини. Так, Цивільний кодекс Франції [3, с. 558] передбачає як оплатність, так і безоплатність такого договору. Проценти можуть бути як законні, так і договірні (ст. 1907). Цивільним уложенням Німеччини [4, с. 117, 175] окремо регламентується грошова позика й позика речей, установлюється їх оплатність і консенсуальність. За цим договором позикодавець зобов'язується надати в розпорядження позичальника грошову суму в погодженому розмірі. Останній зобов'язується сплатити проценти й у зазначений у договорі строк повернути її (§488). За договором позики майна позикодавець повинен передати позичальникові погоджену заміну річ, а той зобов'язаний внести плату за позику й по закінченні строку повернути речі того ж сорту, якості й кількості (§ 607).

До прийняття Цивільного кодексу УРСР 1963р. (далі – ЦК

УРСР) допускалось укладення договору позики як з виплатою процентів, так і без неї. Кредитна реформа, проведена в 1930 – 1931 рр., значно звузила сферу застосування такого правочину. Заборонивши соціалістичним організаціям (юридичним особам) вступати в позикові відносини між собою, договір позики більше не впорядковував надання комерційного кредиту одними юридичними особами іншим. Ці відносини почали розвиватись на базі банківського кредитування. За результатами кредитної реформи договір позики поширювався (за деякими винятками) лише на позикові відносини між громадянами [1, с. 69-71]. У ЦК УРСР було імперативно закріплено безоплатний характер такого договору (ст. 374). Додатково встановлювалася заборона нарахування процентів за грошовими та іншими зобов'язаннями, крім винятком операцій кредитних установ, зобов'язань по зовнішній торгівлі та в інших випадках, зазначених у законі (ст. 170).

Із прийняттям Цивільного кодексу України [9; 2003. – № 11. – Ст. 461] (далі – ЦК України) принципово по-новому були врегульовані позикові зобов'язання. З урахуванням вимог сучасного цивільного обороту правову модель дого-

вору позики як реального правочину було збережено, проте зміст його зазнав істотних змін.

Дефініцію договору позики містить ст. 1046 ЦК України. Відповідно до положень цієї статті за цією угодою одна сторона (позикодавець) передає у власність другій (позичальникові) грошові кошти або речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду й такої ж якості. Такий правочин вважається укладеним з моменту передачі грошей або зазначених вище речей.

За загальним правилом договір позики визнається оплатним, оскільки позикодавець має право на одержання від позичальника процентів¹ від суми позики, якщо інше не встановлено в ньому або в законі. Розмір і порядок одержання процентів устанавлюються договором, а якщо останній

цього не містить, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України (ч. 1 ст. 1048 ЦК України).

Для договору позики встановлені підстави, за наявності яких він презюмується безоплатним (безпроцентним), а саме: (а) якщо його укладено між фізичними особами на суму, що не перевищує п'ятдесятикратного розміру неоподаткованого мінімуму доходів громадян, і якщо він не пов'язаний зі здійсненням підприємницької діяльності хоча б однією із сторін; (б) позичальникові передані речі, визначені родовими ознаками (ч. 2 ст. 1048 ЦК України).

Згідно із ЦК України досліджуваний нами правочин розглядається як родове поняття щодо договору кредитного. До відносин за кредитним договором за загальним правилом застосовуються положення про договір позики, якщо інше не встановлено нормами про кредитний договір і не ви-

¹ Відповідно до п.1.10 ст.1 Закону України від 28 грудня 1994 р. (в редакції Закону України від 22 травня 1997 р.) «Про оподаткування прибутку підприємств» процентами визнається «доход, який сплачується (нараховується) позичальником на користь кредитора у вигляді плати за використання залучених на визначений строк коштів або майна. До процентів включаються: платіж за використання коштів або товарів (робіт, послуг), отриманих у кредит; платіж за використання коштів, залучених у депозит; платіж за придбання товарів у розстрочку. Проценти нараховуються у вигляді відсотків на основну суму заборгованості або фіксованих сум. Платежі за іншими цивільно-правовими договорами, незалежно від того, чи встановлені вони в абсолютних (фіксованих) цінах або у відсотках до суми договору або до іншої вартісної бази, не є процентами» [9; 1997. – № 23. – Ст. 5].

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

пливає з його суті (ч. 2 ст. 1054 ЦК України). Інакше кажучи, позикові відносини виступають однією із форм кредитування й водночас виконують функцію загальних положень кредитних зобов'язань [12, с. 417].

За змістом § 1 гл. 71 ЦК України суб'єктами розглядуваного договору можуть бути юридичні і фізичні особи, наділені певним обсягом дієздатності. Це повністю стосується цього правочину, предметом якого є речі, визначені родовими ознаками. За договором позики грошей позичальником також може бути загальний суб'єкт, а їх передача на умовах позики вимагає врахування положень чинного спеціального законодавства, у першу чергу норм Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 серпня 2001 р. [9; 2001. – № 32. – Ст. 1457] (далі – Закон).

Надання коштів у позику, в тому числі й на умовах фінансового кредиту, п. 6 ч. 1 ст. 4 Закону віднесено до фінансових послуг. Згідно з п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону фінансовою послугою є операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за ра-

хунок залучених від інших осіб фінансових активів з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості останніх.

Частиною 1 ст. 5 Закону встановлено вичерпний перелік суб'єктів, які вправі надавати фінансові послуги: До них належать: 1) фінансові установи – юридичні особи, які відповідно до закону надають одну чи декілька фінансових послуг і які внесені до відповідного реєстру в порядку, встановленому законом. До фінансових установ відносять банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди й компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону); 2) фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, якщо це прямо передбачено законом.

Закон також допускає надання окремих фінансових послуг і нефінансовими установами – юридичними особами. Можливість і порядок їх надання останніми, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, встановлюються законами й виданими в межах своєї компетенції нор-

мативно-правовими актами державних органів, що регулюють діяльність фінансових установ і ринків фінансових послуг.

У даному випадку необхідно застосовувати, по-перше, норми § 1 гл. 71 ЦК України, який є основним актом цивільного законодавства України. Закони України приймаються відповідно до Конституції України й ЦК України і не можуть регламентувати цивільні відносини інакше, ніж останній (ч.2 ст.4 ЦК). ЦК України не ставить здійснення операцій з надання позики в залежність від реєстрації сторін певного договору як фінансових установ.

Другим нормативно-правовим актом, який дозволяє визначити статус суб'єктів, які надають грошові позики, є спільна постанова Кабінету Міністрів України і Нацбанку України від 28 серпня 2001 р., № 1124 «Про Сорок рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF)» [9; 2001. – № 35. – Ст. 1630]. У додатку до її Рекомендації 9 наводиться Перелік видів фінансової діяльності, що ведеться організаціями, які не є фінансовими установами, до якого включено позику. Таким чином, надавати позики вправі також і юридичні особи, які не є фінансовими установами.

Центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, уповноваженим у сфері регулювання ринків фінансових послуг у межах, визначених законодавством, на який покладено забезпечення прийняття актів, необхідних для реалізації Закону, створеним відповідно до Указу Президента України від 11 грудня 2002 р., № 1153/2002 є Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України [9; 2003. – № 15. – Ст. 650] (далі – Держфінпослуг). Розпорядженням останньої від 31 березня 2006 р. № 5555 «Про можливість надання юридичними особами – суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, фінансових послуг з надання коштів у позику та надання поручительств» [9; 2006. – № 17. – Ст. 1284] встановлено, що юридичні особи – суб'єкти господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, надають фінансові послуги з надання коштів у позику (крім на умовах фінансового кредиту) й поручительств згідно з вимогами цивільного законодавства і з урахуванням вимог законодавства України щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. У да-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

ному випадку йдеться саме про норми § 1 гл. 71 ЦК України (статті 1046-1053), якими безпосередньо врегульовуються відносини з надання коштів у позику.

За ст. 1 Закону кошти, які надаються в позику юридичній або фізичній особі на визначений строк і під проценти є фінансовим кредитом, тобто процентна позика кваліфікується відповідно до положень Закону як фінансовий кредит. Згідно зі ст.1054 ЦК України кредитодавцем за кредитним договором є банк або інша фінансова установа.

На думку Держфінпослуг, викладеній у листі № 644/11-3 від 26 липня 2006 р. [2; 2006. – № 38], у межах чинного законодавства надавати кошти в позику на умовах фінансового кредиту на визначений строк і під процент вправі лише банки або інші фінансові установи. Така позиція Держфінпослуг викликає суттєві зауваження, що ґрунтуються на відмінностях між процентною позикою і кредитом. Розглянемо ці відмінності.

Надавати фінансові кредити за рахунок залучених від інших осіб грошових коштів має право на підставі відповідної ліцензії лише кредитна установа (ч.3 ст.5 Закону). Такими коштами, за Ліцензійними умо-

вами провадження діяльності з надання фінансових кредитів за рахунок залучених коштів кредитними установами [9; 2005. – № 49. – Ст. 3101], за твердженнями розпорядженням Держфінпослуг № 4802 від 18 жовтня 2005 р., є (а) кошти, прямо або опосередковано отримані на зворотній основі від фізичних та/або юридичних осіб, або (б) отримані залишки фінансових активів, що виникли в результаті здійснення звичайної господарської діяльності в інтересах цих осіб. До залучених коштів не належать ті, що одержані: (а) як внески до капіталу кредитної установи, в тому числі субординований капітал, (б) від кредитних установ за кредитними договорами, а також (в) з місцевих та державних бюджетів фінансовими установами – юридичними особами публічного права. Отже, якщо грошові кошти, які є предметом договору позики, залучені не на зворотних засадах кредитором, останній вправі нараховувати проценти на суму позики, навіть не маючи статусу фінансової установи.

Для відмежування договору позики від кредитного договору (крім того, що вони врегульовані відповідно в §§ 1 і 2 гл. 71 ЦК України), і з урахуванням позиції Державного комітету з питань регуляторної політики

та підприємництва (далі – Держкомпідприємництва), наведеної в листі від 17 листопада 2006 р., № 8287 [8; 2006. – № 47], доцільно виходити з наступного.

Договір позики і кредитний договір розрізняються (а) колом суб'єктів: позика, як уже вказувалось, може надаватися будь-якими особами (якщо вона надається за рахунок власних коштів), а кредит – тільки банками та/або іншими фінансовими установами; (б) колом об'єктів: позика може надаватися як грошима, так і речами, що визначені певними родовими ознаками, а кредит – тільки грошовими коштами; (в) умовами надання коштів і речей: позика може бути процентною або безпроцентною, а кредит завжди передбачає нарахування процентів; (г) статусом наданих коштів.

Важливою ознакою кредитної операції є те, що вона надається за рахунок залучених грошових коштів. Розглянемо цю тезу детальніше.

По-перше, це впливає, з Господарського кодексу України [9; 2003. – № 11. – Ст. 462], норми якого мають здебільшого спеціальний характер порівняно з нормами ЦК України, де щодо кредитів такої фінансової установи, як банк, у ч. 1 ст. 345 зазначено: «Кредитні операції

полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян». Те ж стосується й Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000р. [9; 2001. – № 1. – Ст. 1]. Так, банком відповідно ст.2 вказаного Закону є юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Нацбанку України здійснювати в сукупності такі операції, як-от: (а) залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб; (б) розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик; (в) відкриття й ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб. В свою чергу розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик належить до кредитних операцій банків (п. 3 ч. 2 ст. 47 і ч. 1 ст. 49 зазначеного Закону).

По-друге, відповідно до Ліцензійних умов здійснення діяльності з надання фінансових кредитів за рахунок залучених коштів кредитними установами ліцензіат визначається як кредитна установа, що одержала ліцензію на здійснення діяльності з надання фінансових кредитів за рахунок залучених коштів.

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

Отже, законодавство України важливою ознакою кредиту визнає залучення коштів на зворотних засадах від інших осіб для їх надання третім особам. Саме по собі надання позик не створює ніякого збитку або ризику для суспільства. Воно є небезпечним, тільки якщо надані кошти не належать позикодавцеві, а залучені від інших осіб. Іншими словами контроль над кредитними операціями взагалі й установлення обмежень, ліцензування операцій є виправданими лише з погляду захисту інтересів осіб, у яких позикодавцем залучені кошти.

ЦК України в §1 гл.71 визначає можливість надання процентних позик за рахунок власних коштів без обмеження кола осіб-позикодавців (статті 1046 і 1048).

З урахуванням наведеного, можемо констатувати, що чинне законодавство дозволяє юридичним особам, які не є фінансовими установами, надавати процентні грошові позики за рахунок власних коштів. Така операція не буде вважатися кредитом. Щож стосується наявності ліцензії, то згідно з ч. 3 ст. 5 Закону надавати фінансові кредити за рахунок залучених грошових коштів має право тільки кредитна установа на підставі виданої ліцензії.

Отже, якщо надання процентної грошової позики за власний рахунок не супроводжується прямим або опосередкованим залученням коштів або інших фінансових активів від інших осіб, то, як підкреслює Держпідприємництво, така операція не вимагає одержання ліцензії. З такою позицією, вважаємо, слід погодитись як з найбільш виваженою.

Досить поширеним на практиці є надання однією юридичною особою іншій поворотної фінансової допомоги, яка за своєю цивільно-правовою природою є безпроцентною позиною. Як зазначено вище, юридичні особи, не маючи статусу фінансових установ, за рахунок власних активів вправі надавати як безоплатні (наприклад, у формі поворотної фінансової допомоги), так і процентні строкові грошові позики.

З огляду на положення §1 гл.71 ЦК України фізичні особи, також вправі надавати позики як з нарахуванням процентів, так і без них. Держфінпослуг теж фактично визнає можливість надання позик фізичними особами. Так, у його листі від 14 березня 2008 р., № 2944/11-11 [8; 2008. – № 22] зазначається: якщо послуга з надання коштів у позику є систематичною, фізичній особі потрібно зареєструватися

суб'єктом підприємницької діяльності, з уточненням, що право надавати фізичним особам – суб'єктам підприємницької діяльності фінансові послуги з надання коштів у позику законом прямо не передбачено.

Питання, пов'язанні з наданням процентних грошових позик неодноразово були предметом судового розгляду. Однак Феміда не може похвалитись уніфікованим підходом до вирішення спорів даної категорії. В одних випадках судова практика виходила із заборони надання фізичними особами позик з нарахуванням процентів, базуючись на положеннях Закону, в інших – виходила з пріоритету норм ЦК України над нормами Закону.

Звернімося до прикладу з практики. Колегія суддів Судової палати в цивільних справах Верховного Суду України, розглядаючи справу за позовом однієї фізичної особи до іншої про стягнення боргу й процентів за договором позики за касаційною скаргою на рішення Слов'янського міськрайонного суду й ухвалу апеляційного суду Донецької області, застосувала положення Закону, відповідно до яких (а) надання коштів у позику (в тому числі й на умовах фінансового кредиту) є фінансовою послугою (п.б.

ч.1. ст.4); (б) ця послуга надається з метою отримання прибутку, різновидом якого є проценти (п.5. ч.1. ст.1); (в) фінансові послуги надаються фінансовими установами, а також (якщо це прямо передбачено законом), фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності (ч.1 ст.5). Дійшовши висновку, що в інших випадках надання грошових коштів на умовах позики зі сплатою процентів не допускається, колегія прийняла 17 грудня 2008 р. рішення, відмовила в задоволенні позову про стягнення процентів від суми позики [6].

Інший випадок. Судова палата в господарських справах Верховного Суду України, розглянувши касаційну скаргу приватного підприємця на постанову Вищого господарського суду України за позовом цього підприємця до іншого приватного підприємця про стягнення суми боргу за укладеним договором позики – 3% в місяць за користування позикою і втрат від інфляції – в постанові від 14 жовтня 2008р. [5] зазначила: Вищий господарський суд України, скасовуючи рішення суду першої інстанції й постанову суду апеляційної інстанції в частині стягнення 3% за користування позикою і втрат від інфляції, виходив з того, що умова договору про платність

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

позики є нікчемною (ч. 2 ст. 215 ЦК України), оскільки Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» не передбачено можливості надання фінансових послуг фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності. Проте з таким висновком суду погодитись не можна. Указаний Закон є спеціальним, бо регламентує відносини, що виникають між учасниками ринків фінансових послуг при наданні фінансових послуг фінансовими установами. Правовідносини, що виникли між сторонами по цій справі, регулюються ЦК України. Згідно з ч. 1 ст. 1048 ЦК України позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором пози-

ки або законом. Розмір і порядок одержання процентів устанавлюються цим договором. Якщо немає іншої домовленості сторін, їх виплачують щомісяця до дня повернення позики. Ось чому висновок суду першої інстанції про стягнення 3% в місяць за користування позикою, з яким погодився й апеляційний суд, є обґрунтованим.

Підсумовуючи наведене, можна з достовірністю стверджувати, що проблема надання позик (і в першу чергу процентних) з урахуванням положень як ЦК, так і Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» потребує додаткового врегулювання на законодавчому рівні, що унеможливить суперечки щодо правової природи договору процентної позики.

Список літератури: 1. *Витрянский В.В.* Договор займа: общие положения и отдельные виды договора. – М.: Статут, 2004. – 333 с. 2. Вісник законодавства України. 3. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона) / Пер. с франц. *В. Захватаев* / Отв. ред. *А. Довгерт*. – К.: Истина, 2006. – 1008 с. 4. Гражданское уложение Германии = Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: ввод, закон к Гражд. уложению; Пер. с нем. / Науч. ред. – *А.Л. Маковский и др.* – 2-е изд., доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 816 с. 5. Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електрон. ресурс] – режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2410748>. 6. Єдиний державний реєстр судових рішень: [Електрон. ресурс] – режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2692647>. 7. *Кривенда О.В.* Цивільно-правове регулювання позикових відносин в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Київ. нац. ун-т. – К., 2003. — 22 с. 8. Ориентир. 9. Офіційний вісник України. 10. Римское частное право: Учеб. / Под ред. *И.Б. Новицкого и И.С. Перетерского*. – М.: Юриспруденция, 1999. – 512 с. 11. *Степанюк А.В.* Договор займа в российском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук – М., 2002. – 24 с. 12. Цивільне право України: Підруч.: У 2-х кн. / За ред. *О.В. Дзери, Н.С. Кузнецовой*. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 784 с.

Проблеми цивільного й трудового права

ПРОЦЕНТНЫЙ ЗАЕМ В СИСТЕМЕ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ Янишен В.П.

Проанализирована правовая природа и выделены характерные черты договора процентного займа. Осуществлено разграничение между договорами займа и кредитным договором. Рассмотрена судебная практика по данному вопросу.

Ключевые слова: договор займа, проценты, кредитный договор, финансовая услуга.

A PERCENTAGE LOAN IS IN THE SYSTEM OF FINANCIAL SERVICES Yanishen V.P

Law nature is analysed and the personal lines of agreement of percent loan are selected. Differentiating between the agreements of loan and the credit agreement is carried out. Judicial practice is considered on this issue.

Key words: agreement of loan, percents, credit agreement, financial service.

Надійшла до редакції 29.12.2009 р.

УДК 341.9

А.А. Степанюк, канд. юрид. наук
*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Дослідження загальних засад міжнародного приватного права неможливе без з'ясування його генези, еволюційного шляху, історичного розвитку. Без детального аналізу навряд чи можна визначити його сутність, глибинну есенціальність засадничих категорій, предметну специфіку, методологічне підґрунтя й принципову наповненість. Історичний аспект міжнародного приватного права

був у полі зору деяких науковців. Серед тих, хто займався фундаментальними дослідженнями цієї сфери права слід назвати таких дослідників, як М.І. Брун, В.О. Канашевський, В.І. Кисіль, Л.А. Лунц, О.О. Мережко, А.А. Рубанов та ін. Водночас багато питань залишилися осторонь або видаються спірними чи невизначеними, що й зумовлює подальші теоретичні осмислення розвитку цієї га-